

Wolfram Eilenberger

VREMEA MAGICIENILOR

Wittgenstein, Benjamin,
Cassirer, Heidegger și marele
deceniu al filosofiei
1919–1929

Traducere din germană de Dan Siserman

Editori:
Silviu Dragomir
Magdalena Mărculescu
Vasile Dem. Zamfirescu

Director producție:
Cristian Claudiu Coban

Dtp:
Dan Crăciun

Redactare:
Cezar Petrilă

Corectură:
Rodica Crețu

Design și ilustrație copertă:
Andrei Gamarț

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

EILENBERGER, WOLFRAM

**Vremea magicienilor : Wittgenstein, Benjamin, Cassirer, Heidegger
și marele deceniu al filosofiei : (1919–1929)** / Wolfram Eilenberger ; trad. din
lb. germană de Dan Siserman. - București : Editura Trei, 2024

Conține bibliografie

Index

ISBN 978-606-40-2362-9

I. Siserman, Dan (trad.)

1
929

Titlu original: ZEIT DER ZAUBERER

Das große Jahrzehnt der Philosophie

Autor: Wolfram Eilenberger

Copyright © 2018 Klett-Cotta - J.G. Cotta'sche Buchhandlung Nachfolger
GmbH, Stuttgart

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

traduki

Această carte a apărut cu sprijinul oferit de TRADUKI, o rețea literară din care fac parte Ministerul Federal al Afacerilor Europene și Internaționale din Republica Austria, Ministerul Afacerilor Externe din Republica Federală Germania, Fundația Culturală Elvețiană Pro Helvetia, Grupul de Interes Übersetzerinnen Übersetzer (Literaturhaus Wien) din partea Ministerului Federal pentru Artă, Cultură, Servicii Publice și Sport al Republicii Austria, Goethe-Institut, Fundația S. Fischer, Agenția Slovenă de Carte, Ministerul Culturii și Massmediei din Republica Croația, Ministerul pentru Societate și Cultură al Principatului Liechtenstein, Fundația Culturală Liechtenstein, Ministerul Culturii din Republica Albania, Ministerul Culturii și al Informației din Republica Serbia, Ministerul Culturii din România, Ministerul Educației, Științei, Culturii și Sportului din Muntenegru, Târgul de Carte de la Leipzig, Ministerul Culturii din Republica Macedonia de Nord și Ministerul Culturii din Republica Bulgaria.

Copyright © Editura Trei, 2024
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Chișeu 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90 ; Fax: +4 0372 25 20 20
e-mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN: 978-606-40-2362-9

Pentru Eva

Cuprins

I. PROLOG – MAGICIENII.....	13
• Sosirea lui „Dumnezeu” 15 • În plină ascensiune 22	
• Păstrând calmul 24 • Mitul Davos 26	
• Întrebări profund umane 28 • Fără fundament 30	
• Două viziuni 32 • În fața alegerii 34 • Unde se află Benjamin? 35	
• A eşua în stil mare 38 • Am nevoie de un țel în viață? 41	
• Omul-republică 44	
II. SALTURI – 1919	47
• Ce-i de făcut? 49 • Refugiul 50 • Zile critice 52	
• Teze romantice 54 • Noua conștiință de sine 56	
• Fuga, soluția ultimă 58 • Metamorfoza 59 • Fapte etice 61	
• Nefericit și fără dorințe 63 • Alte condiții 66	
• Flancuri expuse 68 • O lume fără viziune 70	
• Știința originală 72 • Fără alibi 75 • Noul tărâm 76	
• Fidelitatea față de eveniment 77 • Virtuți germane 79	
• Neiubit 83 • Electrizat 84	
III. LIMBAJE – 1919–1920.....	89
• Vorbind în imagini 91 • Punți vieneze 94 • Precizie poetică 96	
• Împotriva lumii 98 • Trei puncte la Haga 101	
• Imagini ale faptelor 102 • Frizerul 103 • Russell pe scară 105	
• De ce nu putem vorbi despre existența lumii 108	
• În plină furtună 110 • Privirea opacizată 112	
• Singuri împreună 116 • Doi ciudați 118	
• Înainte de toate e „lumea ambientă” 119	

- Irumperea autenticității 121 • Un job în media 123
- Bâjbăieli 127 • Sarcina 132 • Traducerea radicală 139
 - Cult și răsunet 141 • Goethe la Hamburg 145
- Fenomenul fundamental 147 • Voința de diversitate 148
- În ton cu științele 152 • Există o limbă originară? 154

IV. CULTURA – 1922–1923..... 157

- Liniștea cabanelor 159 • Chemări stranii 160
- Grija pentru *Dasein* 163 • Curajul de a înfrunta furtuna 167
 - Lupte pentru titularizare 168 • Reaua vecinătate 170
 - Buna vecinătate 173 • Utopia de pe rafturi 176
 - Ieșirea din mit 179 • Noul Iluminism 182
 - Dincolo de râu 183 • În vârtej 186
 - Al treilea din grupul antiacademic? 189
 - Goethe la Weimar 192 • Mai multă lumină 195
 - Libertate ori destin 196 • Alegere ori decizie 199
 - Republica scindată 202 • Saltul izbăvitor 202
 - Transcendența salvatoare 204 • Lipsit de îngăduință 207
 - Trei sferturi de înțelegere 210 • În terapie 211
 - De sus în jos 214

V. TU – 1923–1925 219

- Idiotul 221 • It's complicated 223 • Ospitalitate 235
 - De la Hamburg la Bellevue 236
- Experiment-cheie cu șerpi 238 • Tunel și lumină 240
 - Weimarul se clatină 244 • Fortărețe puternice 246
 - Ființa ca eveniment 247 • Daimonicul 249
- În mijlocul ființei 250 • Cel mai greu de gândit 252
 - Amor mundi 254 • Cură de foame 255
- Goodbye Deutschland 259 • Struguri și migdale 261
 - Noi începuturi 265

VI. LIBERTATE – 1925–1927	271
• Stele roșii 273 • Prolog critic 275	
• O cădere adamică 277 • Procesarea tragediei 280	
• Rememorarea percepției primordiale 283	
• Dramă și tristețe 288 • Album critic 291	
• Palestina sau comunismul 293 • A fi aproape 297 • La treabă 299	
• Punerea în lumină a întrebării 300 • Timpul <i>Dasein</i> -ului 303	
• Iată ciocanul: analiza ustensilului 305	
• Vârtejul anagoasant al gândirii 309	
• Pre-mergerea întru moarte 313	
• Școala de la Hamburg 318 • Originea ascunsă 320	
• Pluralitate polifonică 321	
• Modelarea de sine prin deschiderea spre lume 324	
• Ce-i scris în stele 326 • Adevărul din spatele glumelor 330	
• Ingineri ai limbajului 331 • Cuvinte primare 337	
• Principiul responsabilității 339 • Pus la pământ 342	
VII. ARCADE – 1926–1928	345
• Talent tehnic 347 • Doar pentru zei 352	
• Un cerc fără magistru 354 • Mai sunt multe de învățat 356	
• Pe muchie 362 • Moscova — stația finală? 369	
• Iadul celorlalți 373 • Un om fără schelet 374	
• Party for one 377 • Mări întinse 383 • În ochiul furtunii 386	
• Invitație la Frankfurt 388 • Individul și republica 392	
• În construcție 398 • Timpul daimonului 399 • După ființă 402	
• Fundament și abis 405 • Înapoi la origine 406	
• Întoarcerea acasă 409 • Ture alpine 410	
VIII. TIMPUL – 1929	413
• Coborâre în slalom 415 • Printre oameni 416	
• În ajun, la München 419 • Relaxați-vă! 421	

• Furtuni de cuvinte — disputa de la Davos	423
• Lingându-și rănilile	435
• Trăiri primăvăratice	436
• Opera de trei sute de parale	438
• Experiențe psihedelice	441
• Memorie și extaz	443
• Lumina lămpilor cu gaz	444
• Caracterul autodistructiv	448
• Crenvurști și cârnăciori	451
• Hoinarul	456
• Absent de la Școală	457
• Probleme interne	458
• Înapoi în cotidian	459
• Napoli la Cambridge	461
• Amintiri cu scop precis	462
• Orașul cuvintelor	463
• Dincolo de ziduri	465
Epilog	469
Mulțumiri	473
Bibliografie principală	475
Bibliografie selectivă	480
Sursele imaginilor	489
Index de nume	491

*„Cel mai bun lucru pe care istoria ni-l poate
transmite este entuziasmul pe care îl stârnește.”*
Johann Wolfgang von Goethe,
Maxime și reflecții

I. PROLOG

MAGICIENII

Sosirea lui „Dumnezeu“

„Nu vă faceți griji, știu că nu veți înțelege nicio dată.“ Așa s-a încheiat ceea ce probabil a fost cel mai ciudat examen oral de doctorat din istoria filosofiei. Pe 18 iunie 1929, la examenul de doctorat de la Cambridge, în fața unei comisii formate din Bertrand Russell și George Edward Moore se prezenta un fost miliardar austriac în vârstă de 40 de ani, care în ultimii zece ani lucrase în principal ca profesor de școală primară*. Numele său era Ludwig Wittgenstein. Wittgenstein nu era un necunoscut la Cambridge. Dimpotrivă, din 1911 și până cu puțin înainte de izbucnirea Primului Război Mondial, studiasse acolo cu Russell și devenise rapid o figură cunoscută atât pentru vădita sa genialitate, cât și pentru încăpățânarea sa. „Ei bine, Dumnezeu a sosit, l-am întâlnit în trenul de 5:15“, scria John Maynard Keynes într-o scrisoare din 18 ianuarie 1929. Keynes, la acea vreme probabil cel mai important economist din lume, îl întâlnise întâmplător pe Wittgenstein a doua zi după întoarcerea sa în Anglia. Faptul că vechiul prieten al lui

* Relatarea despre proba orală a examenului de doctorat și circumstanțele sale se bazează pe R. Monk (1991), pp. 255 și urm.

Wittgenstein, G.E. Moore, se afla în același tren care mergea de la Londra la Cambridge spune multe despre atmosfera familiară și plină de bârfe a vieții universitare de la acea vreme.

Ar fi însă o greșeală să credem că atmosfera care domnea în acel compartiment era una destinsă. Wittgenstein, cel puțin, nu era înclinat spre *small talk*, discuții mărunte, sau alte amabilități sociale. Geniul de la Viena era mai degrabă predispus la izbucniri bruște de furie și putea fi extrem de răzbunător. Un singur cuvânt deplasat sau o remarcă politică spusă în glumă puteau duce la ani buni de ranchiună, ba chiar la ruperea relațiilor, cum se întâmplase de mai multe ori cu Keynes și Moore. Cu toate acestea, Dumnezeu s-a întors! Așa încât bucuria era nemărginită.

A doua zi, pentru a-l întâmpina pe fiul risipitor, în casa lui Keynes a fost convocată o reuniune a „apostolilor“, un club studențesc neoficial, extrem de elitist, cunoscut la universitate mai ales pentru înclinațiile homosexuale ale membrilor săi*. În cursul unei cine festive, Wittgenstein a fost ridicat la rangul de „înger“, adică membru onorific al societății. Pentru cei mai mulți dintre ei trecuseră mai bine de 15 ani de la ultima întâlnire. Se întâmplaseră multe între timp. Cu toate acestea, pentru „apostoli“, Wittgenstein părea aproape neschimbat. Nu era doar faptul că purta ținuta sa tipică — cămașă deschisă la guler, pantaloni de flanelă gri și niște pantofi din piele cu aspect rustic. Și din punct de vedere fizic anii păreau să fi trecut peste el fără să lase urme. La

* Pentru o mai bună imagine asupra atmosferei din rândul „Apostolilor“, vezi K. Hale (1998).

prima vedere, semăna cu unul dintre talentații studenți care fuseseră și ei invitați, și care aflaseră despre ciudatul austriac doar din poveștile profesorilor lor. Bineînțeles, știau cu toții că este autorul aceluia *Tractatus logico-philosophicus*, lucrarea legendară care modelase, dacă nu chiar dominase discuțiile filosofice de la Cambridge din ultimii ani. Niciunul dintre cei prezenți nu ar fi putut pretinde că a început măcar să-i înțeleagă cartea, însă acest fapt nu făcea decât să-i sporească fascinația.

Wittgenstein terminase cartea în 1918, pe când era prizonier de război în Italia, convins că a rezolvat definitiv problemele gândirii „în toate punctele esențiale”, așa încât a decis ca din acel moment să întoarcă spațele filosofiei. Doar câteva luni mai târziu, în calitate de moștenitor al uneia dintre cele mai bogate familii de industriași din Europa, și-a cedat întreaga moștenire fraților săi. După cum îi spunea lui Russell într-o scrisoare de la acea vreme, de acum înainte, chinuit de o severă depresie și de gânduri sinucigașe, va încerca să-și câștige existența „prin muncă cinstită”. Concret, voia să devină profesor de școală primară în provincie.

Iar acum, acest Wittgenstein s-a întors la Cambridge. Se spunea că se întorsese să filosofeze. Geniul, acum în vârstă de 40 de ani, nu avea niciun titlu academic și era lefter. Puținii bani pe care reușise să îi economisească îi ajungeau doar pentru câteva săptămâni în Anglia. Întrebările prudente despre disponibilitatea fraților săi înstăriți de a-l ajuta financiar erau respinse cu vehemență. „Vă rog să acceptați declarația mea scrisă că nu numai că am mai multe rude bogate, dar și că ele mi-ar da bani dacă le-aș cere. DOAR CĂ NU LE VOI

CERE NICI MĂCAR UN PENNY“, îi scrisese Wittgenstein lui Moore cu o zi înainte de proba orală a examenului de doctorat*.

Ce era de făcut? Nimeni din Cambridge nu se îndoia de talentele excepționale ale lui Wittgenstein. Toată lumea, chiar și cele mai influente figuri de la universitate, dorea să-l ajute și să-l țină acolo. Dar fără un titlu academic, chiar și în atmosfera familiară de la Cambridge, s-a dovedit a fi imposibil din punct de vedere instituțional să se găsească o bursă de cercetare pentru fostul student care-și abandonase studiile, ca să nu mai vorbim de un post de profesor permanent.

Așa că, în cele din urmă, s-a pus la cale planul ca *Tractatus logico-philosophicus* al lui Wittgenstein să fie prezentat ca teză de doctorat. Russell sprijinise personal publicarea lucrării în 1921–1922 și scrisese o prefață special pentru a face posibilă publicarea, deoarece considera că lucrarea fostului său elev era cu mult superioară chiar și propriilor sale studii revoluționare în filosofia logicii, matematicii și limbajului. Așadar nu e de mirare că, la intrarea în sala de examinare, Russell a jurat că „în viața lui nu s-a mai confruntat cu o situație atât de absurdă“**. Cu toate acestea, un examen este un examen, iar după câteva minute de întrebări amicale, Moore și Russell au început să pună întrebări serioase. Acestea se refereau la una dintre enigmele centrale ale tratatului lui Wittgenstein, o carte ce nu ducea lipsă de aforisme obscure și pasaje mistice. Să luăm, de exemplu, chiar prima

* B. McGuinness și H. v. Wright (ed.) (1980) (în continuare: Wittgenstein, *Briefwechsel*), p. 176.

** *Apud* R. Monk (1991), p. 271.

propoziție a lucrării, care este organizată strict după un sistem zecimal sofisticat:

1. Lumea este tot ceea ce se întâmplă

Dar și propoziții precum cele de mai jos i-au nedumerit pe adepții lui Wittgenstein (și îi mai nedumerește și astăzi):

6.432 *Cum* este lumea este cu totul indiferent pentru ceea ce este mai înalt. Dumnezeu nu se revelează în lume.

6.44 Nu *cum* este lumea reprezintă misticul, ci *faptul* că ea există.

În ciuda caracterului său criptic, impulsul fundamental al cărții este clar: *Tractatus*-ul lui Wittgenstein se înscrie într-o lungă tradiție a filosofiei moderne, care include *Etica, demonstrată după metoda geometrică* a lui Baruch Spinoza (publicată postum, în 1677), *Cercetare asupra intelectului omenesc* (1748) a lui David Hume sau *Critica rațiunii pure* (1781) a lui Immanuel Kant. Toate aceste lucrări încearcă să traseze o graniță între propozițiile limbajului nostru care au cu adevărat sens și pot lua valori de adevăr și cele care doar par a avea sens și care, din cauza naturii lor iluzorii, ne conduc gândirea și cultura pe căi greșite. Cu alte cuvinte, *Tractatus* este o contribuție terapeutică la problema cu privire la ceea ce noi, ca ființe umane, putem — sau nu putem — vorbi cu sens. Nu întâmplător *Tractatus* se încheie cu următorul paragraf:

7. Despre ceea ce nu se poate vorbi trebuie să se tacă.

Și chiar puțin mai înainte, la paragraful 6.54, Wittgenstein își dezvăluie propria metodă terapeutică:

6.54 Propozițiile mele clarifică prin faptul că cel ce mă înțelege le recunoaște, până la urmă, drept nonsensuri, dacă prin ele — sprijinindu-se pe ele — s-a ridicat deasupra lor. (El trebuie, pentru a spune așa, să arunce scara după ce a urcat pe ea.) El trebuie să depășească aceste propoziții și apoi vede lumea în mod corect.

În colocviul doctoral, Russell s-a concentrat exact asupra acestui aspect. Cum anume trebuia să se întâmple acest lucru? Cum poate fi ajutat cineva, printr-o succesiune de propoziții fără sens, să ajungă la o viziune corectă asupra lumii? Nu spusese Wittgenstein în mod expres în prefața cărții sale că „adevărul gândurilor comunicate aici“ i se pare „intangibil și definitiv“? Cum ar putea fi astfel dacă lucrarea, după spusele autorului, constă aproape în întregime din propoziții lipsite de sens?

Întrebarea nu era nouă pentru Wittgenstein. Cu siguranță nu venind din gura lui Russell. De-a lungul anilor și a îndelungatei lor corespondențe, această întrebare devenise aproape un ritual în prietenia lor tensionată. De aceea, încă o dată, în cursul examenului doctoral al lui Wittgenstein, *for old time sake*, de dragul vremurilor trecute, Russell i-a adresat din nou întrebarea.

Din păcate, nu știm ce a răspuns Wittgenstein în apărarea sa. Dar putem presupune că, la fel ca de obicei, s-a bâlbâit ușor, cu ochii strălucitori și cu o intonație extrem de afectată, care semăna mai puțin a engleză vorbită cu accent străin și mai mult cu discursul cuiva care percepe un sens și o muzicalitate aparte în cuvintele limbajului omenesc. În cele din urmă, după câteva minute de monolog ezitant, mereu în căutarea unei formulări clarificatoare — care era felul de a fi al lui Wittgenstein —, va fi ajuns la concluzia că a vorbit și a explicat destul. E pur și simplu imposibil să te exprimi pe înțelesul tuturor. Doar afirmase acest lucru în prefața lucrării: „Această carte va fi poate înțeleasă doar de acela care a gândit el însuși odată gândurile ce sunt exprimate în ea, sau cel puțin gânduri asemănătoare”.

Singura problemă era (și Wittgenstein știa lucrul ăsta) că existau foarte puțini oameni, poate nici măcar unul singur, care să fi gândit și să fi formulat astfel de gânduri similare. Nici măcar profesorul său atât de apreciat cândva, Bertrand Russell, autorul *Principia Mathematica*, pe care, la urma urmei, Wittgenstein îl considera limitat din punct de vedere filosofic. Și, cu siguranță, nici G.E. Moore, unul dintre cei mai geniali gânditori și logicieni ai timpului său, dar despre care Wittgenstein spunea că „este un exemplu relevant cu privire la cât de departe poate merge mintea unui om care nu e înzestrat cu absolut nicio fărâmbă de inteligență”.

Cum ar fi trebuit să le explice acestor oameni problema scării gândurilor lipsite de sens, pe care trebuie mai întâi să urci și apoi să-i faci vânt, pentru a vedea lumea așa cum este ea cu adevărat? Nu cumva și înțeleptul

din peștera lui Platon, odată ajuns la lumină, nu a reușit să se facă înțeles de către ceilalți rămași încă în peșteră?

Atât pentru azi. Gata cu explicațiile. Și Wittgenstein se ridică în picioare, se îndreaptă cu pași mari spre cealaltă parte a mesei, îi bate cordial pe umăr pe Moore și pe Russell și rostește fraza la care orice doctorand în filosofie trebuie că visează în noaptea dinaintea susținerii tezei: „Nu vă faceți griji, știu că nu veți înțelege niciodată“.

Acesta a fost sfârșitul spectacolului. Lui Moore i-a rămas să redacteze raportul de examinare: „După părerea mea, teza de doctorat a domnului Wittgenstein este opera unui geniu; în orice caz, se ridică incontestabil la nivelul exigențelor științifice necesare dobândirii titlului de doctor în filosofie la Universitatea din Cambridge“*. Bursa de cercetare a fost aprobată la scurt timp după aceea. Venise vremea ca Wittgenstein să se întoarcă în filosofie.

În plină ascensiune

Pe 17 martie în același an (1929), când a pășit în sala de banchet de la Grand Hôtel & Belvédère din Davos, Martin Heidegger trebuie să fi simțit și el că îi venise vremea să se afirme. Fără îndoială, aceasta era marea scenă filosofică pe care gânditorul de 39 de ani din Pădurea Neagră a simțit încă din tinerețe că a fost destinat să o cucerească. Prin urmare, nimic din apariția sa nu poate fi considerat întâmplător: nici costumele sale sportive bine croite, care contrasta cu fracurile clasice ale demnitarilor

* *Ibidem*, p. 272.

invitați, nici părul său pieptănat pe spate, nici chipul său rustic ars de soarele munților, nici sosirea sa în sală cu întârziere și, cu siguranță, nici faptul că, în loc să-și ocupe locul rezervat din primele rânduri, s-a amestecat prin mulțimea de studenți și cercetători din mijlocul sălii. Era exclus să se supună convențiilor predominante fără a încălca tabuurile, deoarece pentru Heidegger nu putea exista o filosofare adevărată într-o lume falsă. Și cam tot ceea ce ținea de o asemenea adunare academică organizată într-un hotel elvețian de lux trebuie să i se fi părut fals.

În anul precedent, Albert Einstein ținuse prelegerea de deschidere a „Cursurilor universitare de la Davos”. Acum, în 1929, la vârsta de 39 de ani, Heidegger era unul dintre principalii vorbitori. În zilele următoare avea să țină trei prelegeri și, în închidere, să participe la o dezbatere publică cu Ernst Cassirer, celălalt celebru filosof prezent acolo. Deși locul de desfășurare ar fi putut să-l nemulțumească, prestigiul și recunoașterea care veneau odată cu această participare rezonau cu cele mai profunde dorințe ale lui Heidegger*.

Cu doar doi ani înainte, în primăvara anului 1927, publicase *Ființă și timp*, o lucrare care, în câteva luni, fusese apreciată ca o nouă piatră de hotar a gândirii. Prin această realizare, fiul unui paracliser din Messkirch (Baden-Württemberg) își câștigase reputația de "rege secret" al filosofiei germane, după cum spunea studenta (și iubita) sa de atunci, Hannah Arendt. Heidegger scrisese cartea în 1926 sub o enormă presiune a timpului, aceasta

* Pentru o descrie detaliată a disputei și a contextului, vezi D. Kaegi și K. Rudolph (ed.) (2002).